

A KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYRENDSZER ÉS A KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉS VISZONYA¹

– Dudok Dávid –

1. Bevezetés

Doktori kutatásom keretein belül a közművelődési intézményrendszer történeti háttérével foglalkozom, valamint a közösségfejlesztés helyét és szerepét keresem az intézményrendszerben. A kutatási téma aktualitását azon európai uniós programok adják, amelyek a helyi identitásra épülő közösségfejlesztési folyamatok elindítását célozták és a közművelődési intézmények társadalmiasított működését kívánták előremozdítani Magyarországon az elmúlt évek során. A közművelődési intézményekben megvalósuló (kulturális) közösségfejlesztési programoknak keretet adó elméleteket szakirodalmi háttérelmélyítéssel, a gyakorlati tapasztalatokat, attitűdöket pedig empirikus kutatással igyekszem megismerni és megismertetni. Kutatásomban továbbá arra a kérdésre is választ keresek, hogy miként lehetséges megvalósítani a közművelődési intézmények társadalmiasított működését.

Készülő disszertációm elméleti fejezetében részletesen bemutatom és elemzem a közösségfejlesztés hazai és nemzetközi szakirodalmi háttérét, a társadalmi részvétel, illetve a részvételi demokrácia lehetőségeit és intézményeit, valamint a társadalmi (kapcsolati) tőke témába illeszkedő elméleteit. Kutatásomban továbbá a hazai közművelődési intézményrendszer jellemzőit is áttekintem.

Dolgozatom fontos része azon empirikus, kvalitatív kutatás, amelyben szakértők segítségével feltárom a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyát. Interjúalanyaim az intézményrendszert és annak kialakulását, működését jól ismerő, valamint ezen a területen széles körű tapasztalattal rendelkező szakértők voltak. Meglátásuk szerint a közösségfejlesztés módszertanának alkalmazása egy eszköz lehet(ne) a közösségek tagjai és az intézmények közötti kapcsolatban valódi változás elérésére, érdemi párbeszéd kialakítására. A megkérdezettek véleménye csupán ennek mikéntjében tért el: egyes szakemberek úgy tekintenek a közösségfejlesztésre, mint egy önálló szakmaközi tevékenységre, míg mások a közművelődési intézményrendszerben alkalmazandó módszerként definiálják azt.

Folyamatban lévő kutatásom eddigi részeredményei arra engednek következtetni, hogy bár a rendszerváltozás után veszélybe került a közművelődési intézményrendszer, mára újra sikerült tartalommal megtölteni azt. A közművelődés nem csupán egy középület, hanem azon attitűdök és képességek összessége, amelyeket az intézményrendszert használók birtokolnak. A szakértők úgy látják, hogy még lenne hová fejlődni a részvételiség, a közösségek támogatása és az intézmények társadalmiasított működés módja terén.

Jelen tanulmányomban röviden összefoglalom a kutatás elméleti kereteinek legfontosabb fogalmait és az alkalmazott módszertan releváns részét. Végül a szakértői interjúk elemzése során rávilágítok a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyában fennálló nézetkülönbségekre.

2. A kutatás elméleti keretei

Az empirikus vizsgálat eddigi eredményeinek elméleti kontextusba helyezéséhez feltétlenül szükséges néhány kulcsfogalom megismerése. Jelen tanulmányban a teljesség igénye nélkül a kutatás elméleti háttérének legfontosabb elemeit és gondolatait foglalom össze. A

¹ Jelen tanulmány a XXV. Tavasz Szél Konferencián, 2022 május 7-én elhangzott előadásom rövidített, átdolgozott változata.

következőkben röviden bemutatom a társadalmi tőke, a társadalmi beavatkozás és közösségfejlesztés, valamint a kulturális közösségfejlesztés és a társadalmiasított működésmód fogalmát.

2.1. Társadalmi tőke

A szociológia szempontjából releváns (társadalmi) tőkeelméletek foglalják magukba azokat az elgondolásokat, amelyek a társadalmi struktúra, így a csoportok és személyek közötti viszonyrendszer kialakulását és újratermelődését igyekeznek magyarázni. Az egyik legtöbbször idézett tőkeelmélet Pierre Bourdieu (1986) tollából származik. A *The Forms of Capital* című mű tartalmazza azokat az alapvetéseket, amelyek meghatározzák a tőke általános fogalmát és három típusát. Az egyes tőkék felhasználási területük szerint csoportosíthatóak, így a szerző különbözteti meg egymástól a (1) gazdasági, a (2) kulturális és a (3) társadalmi tőkét. A gazdasági tőke legfőbb jellemzője, hogy közvetlenül pénzzé konvertálható, alapja a tulajdonjog; a kulturális tőke az iskolai tanulmányokból származó társadalmi titulussal rendelkezőket foglalja magában; míg a társadalmi tőke személy- és csoportközi kapcsolatokat, kötelezettségeket és örökletes címeket tartalmaz.

Jelen tanulmány szempontjából a társadalmi tőke fogalmának tisztázása a legfontosabb, hiszen a közösségekkel végzett fejlesztőmunka leginkább azokkal az erőforrásokkal foglalkozik, amelyek a csoportokban és a csoportok között érzékelhetőek. A társadalmi tőke nagysága az adott társadalmi hálózat kiterjedtségétől függ, azaz attól, hogy egy adott személy adott körülmények között milyen mértékű mozgósítható kapcsolati tőkével rendelkezik. A társadalmi tőke nem állandó, hanem egy folyamatos intézményesülési folyamat terméke, a szimbolikus profit idővel tartós kapcsolatokat eredményez. A kölcsönös kötelezettségek rendszere (vagyis a társadalmi tőke) újratermelődése a folyamatos kapcsolattartás következtében alakul ki, mely jelentős gazdasági tőke felhasználásába kerül (Bourdieu, 1986).

A társadalmi tőke meghatározásának egy másik – alapvetően funkcionalista – megközelítését James S. Coleman jegyzi, aki a társas cselekvés forrásaként hivatkozik rá. Coleman (1988) szerint a társadalmi tőkét az különbözteti meg más tőketípusoktól (a fizikai és a humán tőkétől),

hogy annak lényege a cselekvők közötti kapcsolatok szerkezetében rejlik. „A társadalmi tőkét a funkciója határozza meg. A társadalmi tőke nem egy önálló entitás, sokkal inkább különböző entitásokból ered, két közös tulajdonsággal: minden társadalmi tőke a társadalmi struktúrák bizonyos aspektusaiból áll, valamint elősegíti a cselekvést a struktúrák belül – akár egyéni, akár közös cselekvésekről legyen szó.” (Coleman, 1988, 98.o.²). Ebből a definícióból látható, hogy a társadalmi tőke (illetve annak altípusai) a társadalmi szerkezet sajátosságaiból ered, valamint elősegíti a társadalmi cselekvéseket, akár egyénekről, akár társadalmi csoportok közös cselekvéséről legyen szó. Coleman a társadalmi tőke három típusát különbözteti meg funkciójuk alapján: (1) kötelezettségek és elvárások, (2) információs csatornák, (3) társadalmi normák (Coleman, 1988).

Amennyiben elfogadjuk, hogy a társadalmi tőke a közös cselekvés alapja, akkor tovább léphetünk a civil társadalomban jelen lévő mozgások és kapcsolatok, illetve a társadalmi részvétel felé. Robert D. Putnam amerikai szociológus számos művében foglalkozik a társadalmi tőkével, annak természetével és folyamatos változásával, eltűnésével az Egyesült Államok társadalmában. Ahogy Putnam (1995) fogalmaz, a társadalmi tőke a társadalmi élet jellemzőinek – hálózatok, normák és bizalom – összessége, ezek a résztvevők együttes cselekvésének alapjai. Megállapítása szerint van olyan társadalmi tőke, amely nem áll összefüggésben a politikai aktivitással, ezeket a tőkét civik engagementnek nevezi (a kifejezést leginkább civil kapcsolatoknak lehetne fordítani). A társadalmi tőke e típusa állhat legközelebb a civil társadalmat mozgató közös cselekvésekhez.

Mint azt az eddig felsorakoztatott elméletekből láthatuk, a társadalmi tőke alapját elsősorban a személyközi kapcsolatok alkotják, vagyis azok az interakciók, amelyek társas közegben az egyének vagy csoportok között jönnek létre. Célszerű ezeket a kapcsolatokat közelebről is megvizsgálni. Mark Granovetter (1982) szerint alapvetően kétféle kötés létezik emberek és embercsoportok között, ezeket a szerző erős és gyenge kötéseknek nevezi. A szóban forgó elmélet alapján kevésbé valószínű az olyan társas összefonódás, amely ismerősök között jön létre, sokkal inkább az erős kötések eredményeznek

² Saját fordítás.

barátságokat és szorosabb, hosszú távú együttműködések. Mindazonáltal a gyenge kötések szerepe legalább ugyanilyen fontos: ezek alkalmasak arra, hogy szorosan összekapcsolódott csoportok között hidat képezve csökkentsék a különböző társadalmi formációk közötti távolságokat. Egy olyan hálózat, amelyből sok gyenge kötés hiányzik, erősen polarizálódott, széttagolt lesz, hosszú távon elszigetelődést okoz. A kevés és nehezen hozzáférhető társadalmi tőke (itt: kötések) eredményeképpen az ezen csoportok tagjai messze esnek mindentől, nehezen jutnak hozzá bizonyos szolgáltatásokhoz, ez széttöredezett és inkohereus társadalomhoz vezet, amelyben a társadalmi csoportok közötti távolság túlságosan nagy (Granovetter, 1982).

2.2. Társadalmi beavatkozás, társadalmi részvétel és közösségfejlesztés

Jack Rothman (2002) nyomán közösségi beavatkozásnak nevezzük azt a közösségekkel végzett célirányos munkát, amely a helyi társadalomban változásokat generál. A szerző elméleti megközelítése szerint a közösségi beavatkozás három nagy csoportra bontható: (1) helyi fejlesztés (locality development), (2) társadalmi tervezés/szociálpolitika (social planning/policy) és (3) társadalmi akció (social action). A helyi fejlesztés típusú közösségi beavatkozás feleltethető meg a Magyarországon is előszeretettel alkalmazott közösségfejlesztésnek, melynek célja, hogy a lehető legtöbb érintettet vonja be a fejlesztési folyamatba, valamint hogy ösztönzéssel képessé tegye őket a közös cselekvésekre és a társadalmi részvételre. A demokrácia eszközrendszerével és az egyeztetés, az egyes társadalmi

csoportok és intézmények közötti konstruktív párbeszéd kialakításával a helyi fejlesztés típusú közösségi beavatkozás kompromisszumos megoldásokra törekszik az érintettek körében (Rothman, 2002).

Az angol nyelvű szakirodalom gyakran a *citizen participation* kifejezést említi a társadalmi részvétel meghatározására, melyből a tudatos és aktív, önmagáért tenni tudó és akaró állampolgár eszményképére következtethetünk. A közösségfejlesztés hazai szakirodalmában a részvétellel két értelemben találkozhatunk: (1) részvétel az egyén szintjén, (2) részvétel a közösség szintjén. Az első esetben arról van szó, hogy az egyén maga felelős életének irányításáért, felelősséget vállal önmagáért és cselekedeteiért, önirányításra vállalkozik. A közösség szintjén megvalósuló részvétel esetében az egyén ismeri közössége tudását és kapcsolatrendszerét, környezete felé bizalommal fordul – ez a kölcsönös támogatás és a szolidaritás szférája (Vercseg, 2005). A társadalmi részvétel elméletei közül az egyik legismertebb a Sherry Arnstein-féle (1969) részvételi létra, amely három főkategóriába (lentől felfelé: a részvétel hiánya a jelképes részvétel fokozatai a közösségi hatalom fokozatai) és nyolc alkategóriába sorolja a részvételi típusokat, attól függően, hogy az állampolgároknak milyen valós beleszólásuk van az őket érintő döntésekbe (Csanád, Csizmady & Kőszeghy, 2010).

A közösségfejlesztés – közösség általi fejlesztés – olyan helyi szinten végzett munka, amely a közösség tagjaival együttműködve a kooperáció és a közös cselekvés mód-

szereivel elősegíti a magasabb szintű társadalmi részvételt (Vercseg & Varga, 1998). A közösségfejlesztés elsődleges célja, hogy segítse az egyén társas igényeinek kielégítését, biztosítsa a helyi csoportokhoz való tartozás lehetőségét, hozzájáruljon egyének és közösségek kötődéseinek erősítéséhez a részvétel, a bevonás és a képessé tétel eszközein keresztül. Az életminőség javítása érdekében a közösségfejlesztés olyan kompetenciák elsajátításához segíti hozzá az érintetteket, amelyek a helyi társadalom integritását biztosítják (Csányi, 2005).

2.3. Közművelődési intézmények társadalmiasított működése

Az intézmények közösségi alapú működés módját társadalmi innovációként ragadhatjuk meg. Ez a kezdeményezés azon az új ötleten alapul, miszerint hatékonyabban működnek azok az intézmények, amelyek figyelembe veszik a lokális társadalom által támasztott igényeket. Ezen társadalmi innováció alkalmazása viszonylag alacsony költségekkel jár, ugyanakkor magas hasznot hozhat az intézmények számára. Ahogyan azt Arapovics Mária és munkatársai (2019, 7. o.) írják módszertani útmutatójukban, a társadalmiasított módon működő intézmények *„aktivitásainak meghatározásában, megvalósításában és értékelésében a település, településrész lakosai tevékenyen részt vesznek, és ezek beépítésre kerülnek az intézmény belső működését meghatározó dokumentumokba”*. Vagyis egy olyan működési módról beszélhetünk, amikor a helyi lakosok és stakeholderok (érdekeltek) véleménye, ötletei és igényei intézményesült szinten jelennek meg az adott kulturális intézmény mindennapi működésében (Arapovics, Beke, Dóri & Tóth, 2019).

A kulturális közösségfejlesztés és társadalmiasított működés mód az alábbi intézménycsoportokban képzelhető el: (1) közösségi-művelődési intézmények, (2) múzeumok és (3) könyvtárak. A társadalmiasított működés mód érintett minden szereplő számára előnyös lehet a közös munka, hiszen az intézmények részéről a működési mód megváltozásának következtében jobb kapcsolat alakul ki a helyi közösség(ek) tagjaival, minőségibb és nagyobb látogatottságú programokat tudnak kínálni közösségük számára, valamint bővíthetnek erőforrásaik, illetve hosszú távon is fenntarthatóvá válik a működésük. A közösségek szempontjából pozitív változás lehet a helyi identitásuk felfedezése és megerősítése, az aktív szerepvállalás megtapasztalása tervezési-döntéshozatali

folyamatokban, valamint sikerélményt jelenthet a közösen kitűzött cél elérése. Az intézményfenntartó egy ilyen folyamat következtében számíthat a helyiek szorosabb érzelmi elköteleződésére, az érintettek közösségi döntéshozatali folyamatokba való becsatornázására, illetve a kapcsolatrendszer, valamint a bizalom mértékének minőségi javulására is. E három szereplő (az intézmények, a közösségek és a fenntartó) sikeres és gyümölcsöző együttműködése, partnersége hozhatja el a hosszú távú és fenntartható változást az intézmények működésében (Arapovics, Beke, Dóri & Tóth, 2019).

A társadalmiasított működés mód módszer, folyamat és cél is egyben, melynek módszertani lépéseit 7 szakaszban határozhatjuk meg. A modellt, illetve a hét lépés bemutatása és felépítése mind a három intézménytípus esetében azonos, figyelembe véve azok jellegzetességeit és sajátosságait. A modell bevezetésének szükségességét – a szerzők szerint – a változó világunkhoz való alkalmazkodás, a helyi szükségletekre történő adekvát reagálás és a hosszú távon fenntartható működés igénye indokolja. A részvételi alapú működés alapelvei között említik a nyitottságot, az átláthatóságot, a kölcsönös tiszteletet, a párbeszédet, az őszinteséget, a megbízhatóságot és a rugalmasságot. A szerzők fontosnak tartják megemlíteni, hogy a közösségi részvételi alapú működés egy közös tanulási folyamat, mely során intézményi szinten szükséges beépíteni a mindennapi működésbe a visszacsatolás, a széles körű hozzáférés és a hosszú távú fenntarthatóság szempontjait (Arapovics, Beke, Dóri & Tóth, 2019).

2.4. Kulturális közösségfejlesztés

„A kulturális közösségfejlesztés céljainak és módszereinek fókuszában a közösség és annak létező és lehetséges kulturális értékei állnak” (Arapovics, 2016, 48. o.). A közösségek helyi identitására, kötődéseire, kulturális érdeklődésére építve is lehetséges az aktivizálás. A kulturális értékre mentés és -megőrzés színes programok szervezésére ad lehetőséget a közösségfejlesztési folyamat során. A helyi társadalomban korábban intézményesült szokások (ünnepek, események, programok, termékek) és kapcsolatrendszerek felismerésével és beépítésével eredményesen lehet bevonni a közösségeket a közösségi intézmények működésébe. A kulturális közösségfejlesztő módszer segítségével lehetőség nyílik például a helyi ünnepi kultúra megőrzésére és új közösségi intézmények,

szokások létrehozására. Mindemellett fontos kiemelni, hogy a helyben működő művelődő közösségek (pl. film- és könyvklubok, szakkörök, múzeumbaráti körök, amatőr tánc- és színházcsoportok, kórusok, tanulóköri, egyesületek, népfőiskolák) megszervezése és működtetése önmagában is értékteremtő fejlesztés (Arapovics, 2016). „A kulturális értékteremtés képességére, az értékmegőrzés, hagyományörzés vagy -teremtés képességének fejlesztésére irányuló, közösségi identitást erősítő folyamatot, vagy közösségi öntevékenységet nevezem – szűkített értelemben – kulturális közösségfejlesztésnek, amely elősegítheti, erősítheti, »előkészítheti« a hosszabb távú közösségfejlesztő folyamatot egy településen vagy településrészen” (Arapovics, 2016, 49. o.).

3. A kutatás módszertana

Ebben a tanulmányban kutatásom azon kérdése jelenik meg hangsúlyosan, amely a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyának megismerésével kapcsolatos. Doktori disszertációmban emellett foglalkozom még a közművelődési intézményrendszer fogalmával, illetve történeti háttérével és ezen intézmények társadalmiasított működésének lehetőségeivel. Az empiria feldolgozása és elemzése során itt a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyában fennálló nézetkülönbségeket mutatom be.

Jelen tanulmány alapját is képező doktori kutatásom keretein belül eddig tizenkét félig strukturált szakértői interjút készítettem a közművelődési intézményrendszert jól ismerő, a terepen jelenleg is aktív közösségfejlesztőkkel, tanácsadókkal, törvényalkotókkal és a közművelődési intézményrendszer képviselőivel. Az interjúalanyokat három nagy csoportba osztottam az interjú tapasztalatai alapján: (1) a terepen jelenleg is aktív közösségfejlesztő szakemberek, (2) a közművelődési törvény és a törvénymódosítás alkotói, (3) a közművelődési intézményrendszer képviselői (intézményvezetők, tanácsadók, a Nemzeti Művelődési Intézet szakértői). Fontos megemlíteni, hogy ezeket a csoportokat a kérdésekre adott válaszok alapján alakítottam ki, nem a szakértők valós pozícióit, intézményekben betöltött szerepét reprezentálják.

Minden félig strukturált szakértői interjú három nagy kérdésblokkot tartalmazott, melyek – a kutatási kérdésekhez illeszkedve – a közművelődés fogalmát (tartalmát, célját, szerepét), az intézményrendszer és a helyi társadalmi

tőke fejlesztésének lehetőségét, valamint a közösségfejlesztés és a közművelődési intézményrendszer viszonyát kívánták feltérképezni. Az interjúalanyok kiválasztása az érintettek kiemelkedő szakértői tapasztalata alapján történt. Bár a kutatás teljes egészében önerőből, saját erőforrásból valósul meg, törekedtem arra, hogy minél változatosabb, a szakma széles spektrumát lefedő interjúk készüljenek. Ennek érdekében ellátogattam több vidéki település közművelődési intézményébe, online formában készítettem interjút az ország távolabbi településein dolgozó szakemberekkel, valamint a Nemzeti Művelődési Intézet több képviselőjével is beszélgettem. A szakértői interjúk feldolgozása és elemzése a legépelet szövegek tematikus áttekintésén alapul.

4. A közösségfejlesztés fogalma a szakértői interjúkban

Az interjúalanyokat két nagy csoportra osztottam a közösségfejlesztés fogalmával, definíciójával kapcsolatos válaszaik alapján. Az első csoportba azon válaszadók tartoznak, akik szerint a közösségfejlesztés a korábbi népművelő szakmából kialakult önálló professzió, amely minden intézmény és település életében jelen van (illetve jelen kellene lennie). Az intézményeken átívelő partneri viszonyok kialakítására törekvő közösségfejlesztők szerint ez a szakma képes rugalmasan reagálni a helyi igényekre, és a helyi erőforrásokra építve lehetőség nyílik a közösség tagjai számára, hogy problémáik megoldását saját kezükbe vegyék.

”

MINDENHOL [VAN HELYE A KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉSNEK]. TEHÁT AZ EGÉSZ [TELEPÜLÉS] MŰKÖDÉSÉT ÁTHATJA. EGY GONDOLKODÁST, EGY SZEMLÉLETET JELENTHETNE, AMIBŐL NÉHA AZTÁN SPECIÁLIS SZAKMAI LÉPÉSEKET KELL TENNI [...] NEHEZEN TUDOK ELKÉPZELNI OLYAN HELYET, AHOL EGYÁLTALÁN NEM LENNE SZEREPE A KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉSNEK.

(KÖZÖSSÉGFEJLESZTŐ)

”

„Tulajdonképpen a közösségfejlesztés is a közművelődésen belül indult el, és idővel, egy pár év alatt önálló lett...”

(korábbi törvényalkotó,
közművelődési szakember)

Az interjúkból az is kiderül, hogy a közösségfejlesztéssel foglalkozó szakemberek szerint ez az önálló professzió a korábbi népművelő szakmából fejlődött ki, sok más szociális szakmával (szociális munka, szupervízió, rendezvényszervezés stb.) egyetemben. Így tehát a népművelés és a közművelődés szorosan összeforrt az idők során, a közművelődési intézményrendszerben dolgozók közül sokan fordultak a közösségfejlesztés felé már a rendszerváltozás előtt.

Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy az idősebb generáció képviselői hajlamosabbak önálló szakmaként tekinteni a közösségfejlesztésre. Érdekes továbbá, hogy a közművelődési intézményrendszer képviselői között is akad olyan válaszadó, aki szerint önálló szakma a közösségfejlesztés, mindazonáltal a közművelődési intézményrendszerben ez a professzió merőben másként jelenik meg. Korábban az volt a jellemző, hogy a közművelődési intézményekben dolgozó népművelők próbálták kitalálni, hogy az intézménynek milyen szolgáltatásokat célszerű kínálnia a közönsége számára. A közösségfejlesztés módszertanának alkalmazásával azonban lehetőség nyílt arra, hogy helyi igényekre reagáló programokat szervezzenek a közösségek tagjainak bevonásával. Alábbi interjúalanyom

nem biztos benne, hogy a jelenleg, közművelődési intézményben dolgozó szakemberek képesek lennének egy ilyen deliberatív folyamat megvalósítására.

Azt gondolom, a klasszikus közösségfejlesztésnek, ahogy azt a közösségfejlesztés anyukái, apukái gondolják, nagyon komoly szerepe van, vagy kell, hogy legyen, hogy képesek legyenek-e az ottani [közművelődési intézményben dolgozó] szakemberek erre, ezt nem tudom.” [...] A szolgáltatás-jelleg nagy probléma, mert itt nem szolgáltatásokról van szó, hanem közös gondolkodásról, együttes cselekvésről, beszélgetésekről, párbeszédéről, mi legyen, hogy legyen, mit tudunk együtt csinálni. Nagyfokú bevonásról.

(korábbi törvényalkotó,
közművelődési szakember)

Ez az idézet már tovább is vezet minket az interjúalanyok második csoportjának meglátásaihoz. A megkérdezettek egy jelentős része úgy véli, hogy a közösségfejlesztés nem tudott önálló szakmává válni Magyarországon az elmúlt 30–40 évben. Ennek okait többek között a magyar társadalom szerkezetében, történelmében és a közművelődési intézményrendszer sajátosságaiban látják. Meglátásuk szerint a közösségfejlesztést mint módszert szükséges alkalmazni a közművelődési intézményekben. Ebből is következhet, hogy a jelenlegi közművelődés szakember-képzésben mint egy módszer jelenik meg a közösségfejlesztés, például a rendezvény-szervezés mellett.

„A közösségfejlesztést, tehát mint módszertant, folyamatosan tanítom, és úgy gondolom, hogy a közművelődési szakemberek módszertárában benne kell, legyen a közösségfejlesztés vagy közösségépítés módszere. [...] A közösségfejlesztés nem tudott Magyarországon önálló szakmává válni. Én úgy gondolom, hogy ennek nincs is társadalmi indoklottsága, mivel itt egy rendkívül erős közösségi alapú intézményrendszerként működik a közművelődés, így ezt módszerként jól tudta használni, hasznosítani.”

(a közművelődési intézményrendszer
egy képviselője)

A szakértői interjúk alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a jelenlegi közművelődési intézményrendszer úgy tekint a közösségfejlesztésre, amely nem az alulról jövő kezdeményezések elindítására és támogatására szolgál, sokkal inkább a már meglévő közösségeket

és kapcsolatokat használja fel az intézmény céljainak elérése érdekében. Úgy látom, hogy viszonylag éles a választóvonal a klasszikus közösségfejlesztés és a kulturális közösségfejlesztés között. Egyes szakértők úgy nyilatkoztak, hogy az intézményekben jelenleg megvalósuló közösségfejlesztési folyamatok távol állnak a helyi érdekérvényesítés segítésétől, sokkal inkább a közművelődési intézmény által megvalósított kulturális programok és az intézmény társadalmiasított működése érdekében használják a módszert. Egy másik interjúalany véleménye szerint a közösségfejlesztés klasszikus módszertana felett eljárt az idő, valamint fontosnak tartja megemlíteni, hogy a közösségfejlesztéssel ellentétben a közművelődési intézmény állandó szakembert tud biztosítani a településen.

„[...] odaadni a szakembert a településre; valahol ezt nem teszi meg a közösségfejlesztés. Én azt gondolom, hogy nagyon jó kezdeményezésként indult a közösségfejlesztő mozgalom, de lejárt az ideje. Lehet, hogy picit bántó így, de lejárt az ideje, már nem így van rá szükség.”

(a közművelődési intézményrendszer egy képviselője)

Az interjúk során többször is szóba kerültek a közművelődés szakember-képzés változásai is. Szakértőim megemlézték, hogy bár sokan közülük önálló szakmának tekintik a közösségfejlesztést, mégis érzékelik és értik azt a tendenciát, hogy a közművelődési szakemberek a közösségfejlesztéssel csupán módszerként találkoznak tanulmányaik során. A 120 órás közművelődés szakember-képzés során találkoznak a leendő szakemberek a közösségfejlesztéssel, más egyéb módszer társaságában. A közösségfejlesztő szakemberek ezt kevésnek gondolják, és a különböző professziók vegyítését sem tartják célravezetőnek. Ezzel szemben a közművelődési intézményrendszer képviselői szerint a közösségfejlesztésre mint módszerre van szükség, amely a közművelődési szakemberek repertoárjának csupán egy részét adja.

„[A közművelődés szakember-képzést] nem lehet 120 óra alatt megcsinálni. És ha még összevegyítettük a közösségfejlesztéssel, tehát az, hogy ma a közösségfejlesztést és a közművelődést 120 óra alatt egyvelegben lenyomjuk, hát azért kicsit túlzásnak tartom.”

(közösségfejlesztő)

„[A közművelődési szakemberek] eszközként használják [a közösségfejlesztést], hogy társadalmian működjön az intézmény, de nem tudnak közösségfejlesztési stratégikus aggyal gondolkodni.”

(közösségfejlesztő)

Mindazonáltal van olyan szakértő is az általam megkérdezettek között, aki úgy látja, hogy minden településen más-más szerepe lehet a közművelődési intézményrendszernek és a közösségfejlesztésnek. Elképzelhető olyan szituáció egy településen vagy intézményben, amikor szükség lehet egy professzionális közösségfejlesztő szakember munkájára és segítségére. Ugyanakkor nem feltétlenül van létjogosultsága annak, hogy a közművelődési intézmény állandó jelleggel közösségfejlesztő tevékenységet valósítson meg.

„[...] és az, hogy egyébként mikor és hol jelenik meg a közösségfejlesztés mint önálló professzió, speciális eszközei és módszerei mikor és hol jelennek meg a munkájukban. Ez itt vagy megjelenik, vagy nem, én már azt is merem mondani, hogy nem feltétlen baj, hogy nem jelenik meg állandóan, de például lehetnek olyan helyzetek, lehetnek olyan települési szituációk, [...] hogy bizony szükség lesz egy közösségfejlesztési folyamatra.”

(közművelődési szakértő)

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy két igen szélsőséges állapontot ismertem meg az interjúk során. A legnagyobb különbséget a hazai közösségfejlesztés megítélésében tapasztaltam, ezen belül is abban, hogy önálló szakmaként tekinthetünk-e rá. Érdekes azonban a közös pontokat is

kiemelni: szinte az összes interjúalanyom úgy nyilatkozott, hogy szükség van a közösségfejlesztésre, közösségek építésére és az intézmények társadalmiasított(abb) működésére. A hangsúlyeltolódások a közösségfejlesztés alkalmazásában és feltételeinek megteremtésében vannak. A közösségfejlesztő szakemberek szerint a közművelődési intézmények igen fontos elemei egy sokszereplős folyamatnak, melyben ezen intézmények kiemelt szerepet játszanak a helyi fejlesztések feltételeinek megteremtésében. Ezzel szemben az intézményrendszer képviselői szerint a közösségfejlesztés módszere a közművelődési intézmények szolgálatába állatható, eszköz az intézmények céljai elérése érdekében.

5. Nézetkülönbségek – a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonya

Tanulmányom utolsó részében igyekszem rávilágítani azokra a nézetkülönbségekre, amelyek a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyában tapasztalhatók. A teljesség igénye nélkül azt mondhatjuk, hogy a klasszikus közösségfejlesztés képviselői nehezen fogadják be a kulturális közösségfejlesztés koncepcióját. Mint arra egyik interjúalanyom is rámutatott, a közösségfejlesztők értetlenül állnak szakmájuk e szűkített értelmezése előtt. Nem vitatják el, hogy a településeken létezik egy közművelődési intézmény, és közös céljuknak tekintik a település fejlesztését, az ott élő közösség tagjainak jobb élete érdekében, ugyanakkor nagyobb szabadságfokkal szeretnének dolgozni a terepen ezekben az intézményekben még akkor is, ha ez más szakértők szerint kevésbé hatékony, mint az intézményekben megvalósuló fejlesztések. Egyes interjúalanyok elmondása alapján Magyarországon elsősorban nem komplex közösségfejlesztési folyamatok valósulnak meg a településeken, sokkal inkább a kulturális intézmények eszközrendszerén keresztül történik a fejlesztés, kulturális alapokra építve.

„[...] a közösségfejlesztők a közösségfejlesztésnek ezt a szűkített értelmezését nem tudják kezelni, vagy ezt [a közművelődési intézmények által végzett ilyen jellegű tevékenységeket] nem tartják igazából közösségfejlesztésnek.”

(korábbi törvényalkotó,
közművelődési szakember)

A szakértők szerint furcsa viszonyban áll egymással a közösségfejlesztés és a közművelődési intézményrendszer.

Többen említették, hogy egyre nehezebb kapcsolódási pontokat találni az intézmények és a közösségfejlesztők között. A gyanakvó hangulat azonban egyik fél számára sem előnyös, és az egymás mellett működő két párhuzamos világ sokszor gátolhatja a megvalósuló helyi fejlesztési programok hatékonyságát. Erre a jelenségre hívta fel a figyelmem több szakértő is az interjúk során.

„Szerintem [a közösségfejlesztők és közművelődési intézmények] gyanakvó kapcsolatban állnak egymással, mind a két félben előítéletek és fenntartások vannak. [...] Valójában a közösségfejlesztés egy szakmaközi tevékenység.”

(községfejlesztő)

Az interjúk alapján azt láthatjuk, hogy a közösségfejlesztők és a közművelődési intézményrendszer képviselői teljesen másképp gondolnak az intézményekre. Előbbiek úgy látják, hogy a közművelődési intézmény csupán tető az együttlét felett. Feladata, hogy kereteket és lehetőséget biztosítson a közösségi tevékenységek számára. Szakmai segítséget nyújt az állampolgári aktivitás és részvétel ösztönzésére, az öntevékeny közösségek kialakítására anélkül, hogy irányítaná, vagy befolyásolná az ott folyó programokat. Az intézmény feladata továbbá, hogy feltárja a helyi erőforrásokat, és azok felhasználásával rugalmasan reagáljon váratlan válsághelyzetekre is. Az intézmény tevékenységeivel képessé teszi az embereket a közös cselekvésre és saját céljaik megvalósítására. Ebben a felfogásban a közművelődési intézmény dolgozik a helyi közösségek érdekében.

A közművelődési intézményrendszer képviselő szerint az intézmények elsődleges feladata művelődő, aktív közösségek létrehozása és szakmai támogatása a lehető legtöbb településen. A közművelődési intézmények saját programjaik támogatásához hívják segítségül a közösségfejlesztést, ezzel a közösségeket állítva az intézmények szolgálatába. A közművelődési szakemberek feladata, hogy megtalálják a közös érdeklődési pontokat és tevékenységeket adjanak a közösségek tagjai számára. Az intézményrendszer biztosítja a közösségi művelődés és a kultúrákövetítés, kultúraátadás feltételeit. Ebben az olvasatban tehát az intézmények feljogosítva érzik magukat arra, hogy a helyi közösségek tevékenységeit tematizálják és szervezzék.

Az alábbi táblázatban foglalom össze a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés fogalmi közötti nézetkülönbségeket.

	A közösségfejlesztő szakemberek szerint...	A közművelődési intézményrendszer képviselői szerint...
A közösségfejlesztés	<p>A közösségfejlesztés egy önálló szakma, mely a népművelésből alakult ki, képviselői szabadon mozognak a közművelődési intézményekben (is), használják azok infrastruktúráját és kapcsolati hálóját a közösségi célok elérése érdekében.</p> <p>Erre a szaktevékenységre mindenhol szükség van, a közösségek maguk alakítják ki és tartják fent az érdeklődésüknek megfelelő társadalmi intézményeket.</p>	<p>A közösségfejlesztés egy módszer, amelyet a közművelődési szakemberek alkalmaznak az intézményben megvalósuló programok sikeressége érdekében (például: közösségi felmérés, tankatalógus).</p> <p>A közművelődési intézményekben általában kulturális közösségfejlesztés valósul meg, amely a helyi identitásra és széles értelemben vett kultúrára épül. Az intézményrendszer ezen közösségi események lebonyolítását segíti.</p>
A közművelődési intézményrendszer	<p>A közművelődési intézmény csupán tető az együttlét felett. Feladata, hogy kereteket és lehetőséget biztosítson a közösségi tevékenység számára. Szakmai segítséget nyújt az állampolgári aktivitás és részvétel ösztönzésére, az öntevékeny közösségek kialakítására.</p> <p>Feltárja a helyi erőforrásokat és azok felhasználásával rugalmasan reagál váratlan válsághelyzetekre is. Képesse teszi az embereket a közös cselekvésre és saját céljaik megvalósítására.</p>	<p>A közművelődési intézményrendszer elsődleges feladata művelődő, aktív közösségek létrehozása és szakmai támogatása a lehető legtöbb településen. A közművelődési intézmények saját programjaik támogatására hívják segítségük a közösségfejlesztést. A közművelődési szakemberek feladata, hogy megtalálják a közös érdeklődési pontokat, és tevékenységeket adjanak a közösségek tagjai számára. Az intézményrendszer biztosítja a közösségi művelődés és a kultúráközvetítés, kultúraátadás feltételeit.</p>

1. táblázat. A közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés fogalmi közötti nézetkülönbségek a szakértői interjúk alapján. (Forrás: saját szerkesztés)

6. Összefoglalás

Tanulmányomban a doktori kutatásomhoz kapcsolódó legfontosabb elméleti fogalmak tisztázása, a kutatási kérdések és a módszertan egy részének bemutatása után elemeztem a szakértői interjúkat a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyának feltárása érdekében. Összességében elmondható, hogy a közösségfejlesztő szakemberek inkább tekintenek önálló szakmaként a közösségfejlesztésre, mint az intézményrendszer képviselői. Érdekes továbbá – hogy meglátásom szerint – jelen van egy olyan tendencia, mely szerint a közösségfejlesztés egy módszerként, szakmai készség szintjén jelenik meg közművelődési intézményrendszerben és a közművelődés szakember-képzésben. A szakértői interjúk alapján úgy látom, hogy a közösségfejlesztés szerepéről sincs teljes egyetértés a megkérdezettek között. Egyesek egy átfogó, intézményközi szemléletet

látnak benne, amelyre mindenhol szükség van, míg mások inkább közösségi események lebonyolításának és az intézmények társadalmiasított működésének módszereként tekintenek rá.

Hasonló ellentmondást tapasztaltam a közművelődési intézmények szerepével kapcsolatban. A közösségfejlesztő szakemberek szerint a közművelődési intézmény „csupán” egy tető az együttlét felett, infrastruktúrájával segíti a helyi közösségek fejlődését, rugalmasan reagál a helyi igényekre. Az intézményrendszer képviselői szerint azonban inkább a kultúráközvetítés és a kultúra mentén szerveződő helyi közösségek támogatása az intézményrendszer célja. E cél elérése érdekében pedig az intézményekben dolgozó közművelődési szakemberek sok esetben alkalmazzák a közösségfejlesztés módszerét.

Felhasznált irodalom

- Arapovics M. (2016). A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái. *Kulturális Szemle*, 2016/2, 36–54.
- Arapovics M., Beke M., Dóri É. & Tóth M. (2019). *A kulturális intézmények társadalmiasított működési módja*. Budapest, HU: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, NMI Művelődési Intézet, Országos Széchenyi Könyvtár.
- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35/4, 216–224.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In Angelusz R. *A társadalmi rétegződés komponensei* (pp. 122–138.). Budapest, HU: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 94, 95–120.
- Csanádi G., Csizmady A. & Kőszeghy L. (2010). Nyilvánosság és részvétel a településtervezési folyamatban. *Tér és Társadalom*, 24(1), 15–36.
- Csányi V. (2005). Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan. *Népszabadság, Hétféje*, 2005. szeptember 17.
- Farkas Z. (2013). A társadalmi tőke fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány*, 2013/2, 106–133.
- Granovetter, M. (1982). The Strength of Weak Ties. *A Network Theory Revisited. Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science and Politics*, 1995/4, 664–683.
- Rothman, J. (2002). *A közösségi intervenció megközelítései*. Budapest, HU: Közösségfejlesztők Egyesülete.
- Vercseg I. (2005). A részvétel mint közösségfejlesztési alapelv. *Parola*, 2005/3-4, 23.
- Vercseg I. & Varga A. T. (1998). *Közösségfejlesztés*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet.